

Transfer kultúrnej identity v preklade umeleckého textu – vec možná či nemožná?

Andrej Zahorák

Abstract

Transferring Cultural Identity in the Translation of a Literary Text – Possible or Impossible? *The paper deals with the representation and transfer of cultural identity in a selected novel by Slovak author Pavol Rankov (*Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)* [It Happened on the First of September (or Some Other Time)], 2019) in the translational communication into the German language and cultural space (*Es geschah am ersten September (oder ein andermal)*, 2014). Cultural identity is understood as a set of signs, symbols, values, behaviours, and linguistic specifics through which an individual expresses their affiliation with a certain culture, nation, ethnicity, religion, etc. The theoretical part of the paper presents various approaches to understanding identity, including its specific features. In a comparative analysis (Slovak original – German translation) of selected examples representing cultural identity at the linguistic and non-linguistic levels, the author analyses the translation procedures and strategies used as well as the reception specifics associated with the source and target linguocultural spaces.*

<https://doi.org/10.53465/JAP.2025.9788022552806.575-583>

Keywords: cultural identity, literary text, Pavol Rankov, translation.

Kľúčové slová: kultúrna identita, umelecký text, Pavol Rankov, preklad.

Úvod

Ak vo všeobecnosti hovoríme o problematike identity (kultúrnej, etnickej, národnej či politickej), je nevyhnutné uvedomiť si, že akýkoľvek typ identity je v interdependentnom vzťahu predovšetkým s dvomi premennými – jazykom a kultúrou. Jazyk je súčasťou kultúry, jej produktom a zároveň jej základom; kultúrna identita v sebe spája kľúčové prvky kultúry, ku ktorým jednoznačne patrí aj jazyk. V premietnutí sa na prekladový kontext so zreteľom na preklad umeleckých textov, naskladá uvedený vzájomný vzťah

mnohé otázky, výzvy a problémy, počnúc optimálnou interpretáciou kultúrnej identity a spôsobov jej vyjadrenia v texte končiac voľbou prekladateľských postupov a stratégií s cieľom jej transferu do odlišného jazykového a kultúrneho priestoru.

Teoretické východiská problematiky (kultúrnej) identity

Identita tvorí primárny alebo sekundárny predmet výskumu mnohých vedných disciplín, ako napríklad sociálnej psychológie, kulturológie, politológie, antropológie či kultúrnych štúdií (Abels, 2010; Hofstede et al., 2010; Průcha, 2010; Slatinská, 2015). Průcha (2010) chápe identitu ako pocit prežívania príslušnosti jednotlivca k istému spoločenstvu (národnému, etnickému, jazykovému, rasovému), s ktorého hodnotami, normami alebo ďalšími črtami sa stotožňuje. Podstata uvedenej definície je reflektovaná a zároveň rozšírená vo vymedzení identity od Slatinskej a Pecníkovej (2017), podľa ktorých identita vyjadruje stotožnenie sa jednotlivca s určitým celkom na základe znakov, ktoré vedome alebo podvedome prijíma za svoje. Každý človek sa považuje za vlastnú identitu, za subjekt morálnej zodpovednosti. Uvedený koncept „sebaporozumenia“ je pritom determinovaný ontologicky, antropológicky, pragmaticky či politicky v rámci rôznych, vzájomne sa prelínajúcich rovín – kultúrnej, sociálnej, etnickej príslušnosti a pod.

Existujú viaceré klasifikácie identít, ktoré závisia od uhla pohľadu, z ktorého identitu skúmame – v závislosti od konkrétnej vednej disciplíny, teoretického prístupu či skúmaného kontextu. Assman (cit. podľa Slatinská 2015) rozlišuje sociálnu, etnickú, rodovú, kolektívnu, národnú, (inter)kultúrnu a pluralitnú identitu. Koželová (2017) v súlade s Huntingtonom (2001) vymedzuje kultúrnu, etnickú a náboženskú identitu, pričom upozorňuje, že uvedené typy identít často vychádzajú z tisícročnej histórie jednotlivých krajín a civilizácií. Keďže predmetom nášho záujmu je kultúrna identita, bližšie sa zameriame na jej teoretické vymedzenie a špecifiká. V tejto súvislosti je však potrebné poznamenať, že vyššie uvedené typy identít nefungujú ako samostatné entity, často sú vo vzájomnom vzťahu, vychádzajú, resp. čerpajú zo seba, dopĺňajú sa a pod. (zrejmý je napríklad vzájomný vzťah národnej a kultúrnej identity).

Kultúrna identita jednotlivca sa prejavuje v „špecifickom spôsobe poznávania, myslenia, kategorizácie, hierarchizácie hodnôt, v etickom vedomí, morálnych zásadách, zodpovednosti a slobode rozhodovania o svojom konaní a správaní.“ (Mešková & Pecníková 2017: 11). Kultúrna identita integruje základné prvky jednotlivých kultúr, ku ktorým patrí jazyk, symboly,

normy, vzory, náboženstvo, ideológia, vlastná história národa, spoločenstva či regiónu, pričom jej súčasťou je aj pocit spolupatričnosti, ktorý zohráva dôležitú úlohu pri stotožňovaní sa s vlastnou kultúrou (Pravdová 2009). V súvislosti s teoretickým vymedzením a špecifikami kultúrnej identity je zaujímavý fakt, že kultúrna identita sa často dynamicky prejavuje pri kontakte odlišných kultúrnych skupín, pričom môže ísť aj o spolužitie rôznych kultúrnych (i jazykových) skupín v rámci jedného štátu. Uvedené špecifikum kultúrnej identity je charakteristické aj pre viaceré časti Slovenska, o. i. pre multietnickosť južného Slovenska s početným zastúpením maďarskej národnostnej menšiny (tento aspekt je reflektovaný aj v umeleckom texte, ktorý tvorí materiálovú bázu nášho výskumu a bližšie sa mu venujeme v komparatívnej analýze).

Signifikantným prvkom podieľajúcim sa na kultúrnej identite je jazyk. Stotožňujeme sa s názorom Slatinskej a Pecníkovej (2017), ktoré ho nechápu iba ako komunikačný prostriedok, ale zároveň ako prostriedok s národnou-reprezentatívnou či symbolickou funkciou. Ide o „etnoidentifikačný prostriedok, ktorým sa identifikujeme s ďalšími príslušníkmi hovoriacimi rovnakým jazykom, ako i so sebou samým“ (ibid., s. 29). V súvislosti s jazykom a vyjadrením (nielen) etnokultúrnych hodnôt prostredníctvom jazykového systému, ktoré sa podieľajú na kultúrnej identite, nemožno opomenúť precedenčné fenomény. Ide o jazykovo-kultúrne kódy, ktoré sú prostriedkom vyjadrenia dominujúceho subjektívneho hodnotenia v danej kultúre, pričom hodnotiace postoje a výpovede vyjadrené prostredníctvom precedenčných jednotiek, ako aj spôsob ich zobrazovania v konkrétnych etnokultúrach vzhľadom na dejinné, politické či kultúrne udalosti a súvislosti môžu reprezentovať pohľad subjektu hodnotenia, ale aj postoje daného kultúrneho spoločenstva (Zahorák, 2022). Precedenčné fenomény často vystupujú v aktualizovanej podobe, adaptujú sa na rôzne kontexty (frekvencovane bývajú zastúpené aj v umeleckých textoch), pričom slúžia ako prostriedok rozlišovania medzi „svojím“ a „cudším“ (Gallo & Spišiaková, 2025; Dulebová, 2018).

Možnosti sprostredkovania „kultúrnej identity“ na príklade románu Pavla Rankova *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)* do nemeckého jazykového a kultúrneho priestoru

Pri preklade umeleckého textu je nevyhnutné, aby prekladateľ v prvej fáze identifikoval kultúrnu materiu, optimálne ju interpretoval a následne zvolil koncepciu, prekladateľské postupy, stratégie a riešenia vedúce k čo jej najoptimálnejšiemu prijatiu v cieľovom jazykovom a kultúrnom priestore

(Jenčíková & Koželová, 2024). Problematiku transferu kultúrnej identity v umeleckom texte primárne vyjadrenú prostredníctvom jazykových prostriedkov sme sa rozhodli ilustrovať na vyexcerpovaných príkladoch z románu Pavla Rankova *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)* (Slovart, 2019) a jeho nemeckého prekladu *Es geschah am ersten September (oder ein andermal)* (Wieser Verlag, 2014, preklad Ines Sebesta). Ide o historický román, sondu do kolektívnej pamäte a celospoločenského vyrovnávania sa s traumatickou minulosťou. Autor v tridsiatich kapitolách zachytáva „bežný“ život obyčajných ľudí, ktorí ho však museli prežiť v totalitných režimoch založených na nacistickej a neskôr komunistickej ideológii. Za ich osobné tragédie je pritom často zodpovedná politická situácia. Dejovú líniu tvorí priateľstvo troch kamarátov – Žida Gabriela, Čecha Jana, Maďara Pétera, ktorí bojovali o lásku jednej ženy – Slovenky Márie. Za špecifikum románu možno označiť stret viacerých jazykových a kultúrnych priestorov – slovenského, maďarského a českého – vytvárajúcich napätie medzi „svojím“ a „cudzím“ v jazykovej i mimojazykovej rovine, ktoré sa zásadnou mierou podieľa na reprezentácii kultúrnej identity a jej stvárnení prostredníctvom jednotlivých postáv. Uvedené špecifikum demonštrujeme na vyexcerpovaných ukážkach z textu, pričom sa zameriame na analýzu využitých prekladateľských postupov a stratégií vedúcich k (ne)možnosti sprostredkovania kultúrnej identity.

Originál: Dievča zvyčajne mávalo vlasy zviazané do mocného copu, ktorý pripomínal konský chvost, ale teraz sa mu v hustých prameňoch voľne sušili. „*Vlasy barvy lúčneho medu,*“ skonštatoval Honza (2019: 7); **preklad:** Gewöhnlich trug das Mädchen das Haar zu einem dicken Pferdeschwanz gebunden, doch jetzt trocknete es in ungebändigten Strähnen an der Luft. „*Haare, wie aus einem Honigstrahl gegossen,*“ schwelgte Honza, dessen richtiger Name Ján war, und der, wie alle tschechischen Jungen dieses Namens meist Honza gerufen wurde. (2014: 9-10).

Jednou z hlavných postáv románu je Čech Honza (Jan), ktorý sa prisťahuje do Levíc. Nazdávame sa, že výber mesta v predmetnom diele taktiež nie je náhodný, keďže z historického hľadiska patria Levice k slovenským mestám so zmiešaným obyvateľstvom, čím autor tematizuje náročnú otázku identity. Jan je z etnického hľadiska Čech, ale z hľadiska občianstva je Čechoslovák. Jeho kultúrna identita balansuje medzi uvedenými jazyko-kultúrnymi priestormi a v texte sa prejavuje vo využívaní češtiny, resp. v kombinácii češtiny so slovenčinou. Nemecký translát Janovej výpovede sprostredkúva význam (*Haare, wie aus einem Honigstrahl gegossen*), pričom absentuje akákoľvek zmienka upozorňujúca na využitie dvoch jazykov, čo možno považovať za výrazové zoslabenie. V ďalšej časti vety je vhodné

využitá vnútrotextová explikácia s cieľom dovysvetľovania zmeny podoby mena hlavného protagonistu (Jan – Honza), keďže v texte sa meno protagonistu objavuje v oboch podobách. „*Schwelgte Honza, dessen richtiger Name Jan war, und der, wie alle tschechischen Jungen dieses Namens meist Honza gerufen wurde*“ – vo voľnom preklade: *rozplýval sa Honza, vlastným menom Jan, ktorého ako väčšinu českých chlapcov zvykli volať Honza*. Obmena mena hlavného protagonistu súvisiaca s „bežným“ stretom kultúr, ale najmä s dlhoročnou spoločnou históriou oboch krajín nepredstavuje vo východiskovom priestore problém, avšak v cieľovom, t. j. nemeckom priestore toto jazykovo-kultúrne špecifikum nemožno považovať za všeobecne známe a využitie uvedenej stratégie preto možno hodnotiť ako opodstatnené.

Originál: Peter, Honza a Gabriel boli zamilovaní. A bolo im jasné, že Máriu môže napokon získať len jeden. „Nemôžeme o ňu bojovať súčasne,“ vysvetľoval Honza. „*Vie, že sme kamarádi, a pomysli si, že si z nej tropíme žerty*.“ „*Butaság!* Ako ty môžeš vedieť, čo si ona pomyslí,“ odporoval Peter (2019: 8); **preklad:** Peter, Honza und Gabriel waren verliebt. Und ihnen war klar, dass am Ende nur einer Mária kriegen würde. „Wir können nicht gleichzeitig um sie kämpfen,“ erläuterte Honza, „*sie weiß, dass wir Freunde sind und denkt sonst sicher, wir veralbern sie*.“ „*Butaság!*“ entgegnete Peter, *dann wiederholte er es noch einmal auf Slowakisch: „Blödsinn! Woher willst du wissen, was sie denkt?!“* (2014: 10-11).

V ďalšom príklade Honza opäť využíva vo svojej výpovedi kombináciu slovenčiny s češtinou *Vie, že sme kamarádi, a pomysli si, že si z nej tropíme žerty*, v nemeckom transláte však uvedené špecifikum vo výrazovej rovine absentuje – *sie weiß, dass wir Freunde sind und denkt sonst sicher, wir veralbern sie*. Naopak, pri replike Petra, ktorého kultúrna identita sa v jazykovej rovine románu prejavuje vo využívaní maďarčiny, resp. maďarských fáz a slovných spojení, je reflektovaná aj v nemeckom preklade za pomoci využitia lexémy v originálnom znení *Butaság* a následnej vnútrotextovej explikácie: *entgegnete Peter, dann wiederholte er es noch einmal auf Slowakisch: „Blödsinn*. Vo voľnom preklade: „...odvetil Peter a potom to ešte raz zopakoval po slovensky: „*Hlúposť!*““

Originál: „Ten, kdo nás odštartuje, sa bude kukat', kdo sa prvý dotkne druhej strany bazénu. Čo ty na to, Peter?“ „*Jól van*.“ (2019: 11); **preklad:** ...und derjenige, der das Startsignal gibt, passt auf, wer als Erster auf der anderen Seite des Beckens anschlägt. Was meinst du dazu, Peter? „*Jól van*,“ *erklärte sich Peter einverstanden*. (2014: 15)

Za vhodný prekladateľský postup možno považovať aj ponechanie výpovede v cudzom (maďarskom) jazyku – vo vy excerpovanom príklade

Jól van (v preklade do slovenčiny – *dobre, v poriadku*), a jej dovysvetlenie prostredníctvom kontextového prekladu – *erklärte sich Peter einverstanden* – vo voľnom preklade – *súhlasil Peter*. Využitý postup nenaruša plynulosť textu, nadviaha cieľovému čitateľovi a zároveň sprostredkúva črtu podieľa júcu sa na kultúrnej identite jedného z hlavných hrdinov románu.

Originál: Keď potom posledný večer mal tábor navštíviť spisovateľ Ondřej Sekora, aby pionierov, ktorí boli v zbere najlepších, odmenil svojou knihou *O zlém brouku Bramborouku*, Mária sa vyhovorila na bolesti hlavy a išla si ľahnúť. Až nasledujúci deň, keď sa deti pýtali, kto je to Truman, sa Mária dozvedela, že spolu s popredným českým spisovateľom prišiel do tábora aj jeden mladý slovenský novinár z denníka Pravda. Naučil pionierov bojový pokrik *Mandelinka zemiaková – pomocníčka Trumanova. Fúj!* (2019: 166-167); **preklad:** Als man letzten Abend der Schriftsteller Ondřej Sekora das Lager besuchte, um die Pioniere, die bei der Sammlung am fleißigsten waren, mit seinem Buch *Vom bösen Käfer Kartoffelkäfer* zu belohnen, täuschte Mária Kopfschmerzen vor und legte sich ins Bett. Erst als die Kinder am nächsten Tag fragten, wer dieser Truman sei, erfuhr Mária, dass zusammen mit dem tschechischen Schriftsteller auch ein junger slowakischer Journalist von der Zeitung Pravda ins Ferienlager gekommen war, der den Pionieren den Schlachtruf *Kartoffelkäfer – Trumans Helfer. Pfuj!* beigebracht hatte (2014: 232).

Vo vyxcerpovanej ukážke Mária pracuje ako vedúca v pionierskom tábore a na zemiakových poliach zberajú s deťmi pásavky zemiakové. V texte zaznamenávame hneď niekoľko reálnych osobností vrátane názvu periodika – českého spisovateľa a novinára Ondřeja Sekoru, ktorý sa preslávil najmä písaním a ilustrovaním kníh pre deti, amerického politika a 33. prezidenta USA Harryho S. Trumana, či názov reálneho denníku Pravda, ktoré sú v texte využité ako autentické prvky dobovej reality. Okrem explicitne vyjadrených reálií identifikujeme aj precedenčný fenomén – satirický pokrik *Mandelinka zemiaková – pomocníčka Trumanova. Fúj!*, ktorý možno interpretovať ako dobový propagandistický slogan odkazujúci na Sekorov text *O zlém brouku Bramborouku*. Na dešifrovanie a optimálnu interpretáciu uvedeného fenoménu, ktorý sa podieľa na sprostredkovaní kultúrnej identity postáv v románe, je nevyhnutné poznať isté dejinné, spoločenské, kultúrne udalosti a súvislosti. Hoci je kniha Ondřeja Sekoru *O zlém brouku Bramborouku* určená pre deti, má ideologický (komunistický) charakter (Sekora bol členom KSČ a aktívne sa podieľal na komunistickej propagande). Kniha má podtitul *O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů* a autor v nej symbolicky vykreslil šírenie pásavky zemiakovej, ktoré malo na svedomí Západ s USA – pásavku zemiakovú vyhadzovali z lietadiel nad če-

ským územím. V uvedenom kontexte je potrebné poznamenať, Harry S. Truman bol v socialistickej propagande často vykresľovaný ako nepriateľ ľudu a symbol amerického imperializmu. Pokrik *Mandelinka zemiaková – pomocníčka Trumanova. Fúj!* odkazuje na zmienené skutočnosti. Nemecký translát *Kartoffelkäfer – Trumans Helfer. Pfuj!* je z hľadiska významu i výrazu (zachováva čiastočný rým) optimálny, avšak nazdávame sa, že identifikácia uvedeného precedenčného fenoménu, ktorý sa vzťahuje na konkrétne historické obdobie v česko-slovenskom priestore, môže byť v nemeckom priestore pre súčasné čitateľstvo problematické ako z hľadiska recepcie, tak aj optimálnej interpretácie.

Záver

V príspevku sme sa zamerali na problematiku transferu kultúrnej identity v prekladovej komunikácii, ktorú sme ilustrovali na vybraných príkladoch románu súčasného slovenského autora Pavla Rankova *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)* a jeho nemeckom preklade *Es geschah am ersten September (oder ein andermal)*. V rámci analyzovaných príkladov bola kultúrna identita primárne zastúpená v jazykovej rovine, prejavujúcej sa v kombinácii slovenčiny s češtinou či fráz a slovných spojení v maďarčine, zaznamenali sme však aj jej reprezentáciu za pomoci precedenčného fenoménu prekračujúceho jazykový priestor a sprostredkujúceho postoj, resp. vtedajšiu ideológiu jazykovo-kultúrneho spoločenstva. Na margo prekladateľských postupov a stratégií boli optimálne využité vnútrotextová explikácia, ponechanie lexémy v originálnom znení a využitie kontextového prekladu, zaznamenali sme však aj absenciu jazykovo-kultúrneho špecifika vedúcu k výrazovému zoslabeniu, resp. k strate. Hoci v príspevku sme uviedli iba ilustratívne príklady, z ktorých nemožno vyvodit' všeobecné závery, nazdávame sa, že transfer kultúrnej identity v preklade umeleckého textu si vyžaduje mimoriadnu senzibilitu voči obom kultúrnym priestorom – východiskovému aj cieľovému, pričom nejde iba o transfer lexikálneho významu, ale aj o prenos jazykovej viacvrstvnosti vrátane zachovania (prípade priblíženia) kultúrneho odkazu originálu.

Poznámka k financovaniu:

Príspevok je výstupom projektu VEGA2/0092/23 *Preklad a prekladanie v dejinách a súčasnosti slovenského kultúrneho priestoru. Premeny podôb, statusu a funkcií: texty, osobnosti, inštitúcie*.

Zoznam primárnych zdrojov:

- Rankov, P. (2019). *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*. Slovart.
- Rankov, P. (2014). *Es geschah am ersten September (oder ein andermal)*. Wieser Verlag.

Literatúra

- Abels, H. (2010). *Identität*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Dulebová, I. (2018). Vytváranie obrazu EÚ prostredníctvom precedentných výrazov v ruskom politickom diskurze. In R. Štefančík (Ed.), *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie III* (pp. 241–250). Ekonóm.
- Gallo, J., & Spišiaková, A. (2025): Súčasná tendencie a prejavy v prostredí mediálnej komunikácie (na materiáli ruských a slovenských mediálnych textov) = Current Tendencies and Manifestations in the Environment of Media Communication (on the Material of Russian and Slovak Media Texts). *Slavica Slovaca*, 60(1), 80–92. <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2025.1.7>
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations Software of the mind*. McGraw-Hill Education.
- Huntington, S. P. (2001). *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers.
- Jenčíková, B., & Koželová, A. (2024). Kultúrny aspekt prekladu a tlmočenia. In Z. Vojteková & Z. Slobodová (Eds.), *Inovatívne metódy vo výučbe cudzích jazykov z aspektu interkultúrnej komunikácie II* (pp. 9–23). Prešovská univerzita v Prešove.
- Koželová, A. (2017). *Preklad kultúrnych referencií z antiky a kultúrna kompetencia prekladateľa*. Prešovská univerzita v Prešove.
- Mešková, L., & Pecníková, J. (2017). *Francúzska kultúrna identita v obrazoch a textoch*. Belianum.
- Pravdová, H. (2009). Mediálna kultúra, kultúrna identita a multikulturalita. In M. Zágoršková & P. Barát (Eds.), *Medzikultúrny dialóg – Nástroj stability a rozvoja európskeho priestoru* (pp. 129–141). Ekonóm.
- Průcha, J. (2010). *Interkulturní komunikace*. Grada.
- Slatinská, A. (2015). *Írsky jazyk a kultúrna identita: Revitalizácia a ochrana*. Belianum.
- Slatinská, A., & Pecníková, J. (2017). *Jazyk – kultúra – identita. Vybrané aspekty interkultúrnej identity*. Belianum.

Zahorák, A. (2022). *Precedentné fenomény ako nástroj v interpretácii prekladového umeleckého textu*. UKF v Nitre.

Kontakt:

doc. PhDr. Andrej Zahorák, PhD.

Katedra translatológie

Filozofická fakulta

Univerzita Konštantína Filozofa

v Nitre

Department of Translation Studies

Faculty of Arts

Constantine the Philosopher Uni-

versity in Nitra

Email Address: azahorak@ukf.sk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4043-4693>